

Etnolingwistyka a leksykografia.
Tom poświęcony Profesorowi JERZEMU BARTMIŃSKIEMU
red. nauk. Wojciech Chlebda

Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2010, ss. 248

Zbiór artykułów zatytułowany *Etnolingwistyka a leksykografia*, poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu, zawiera artykuły, których autorzy podjęli przede wszystkim problemy opisu słownikowego oraz zagadnienia z zakresu etnolingwistyki. Książka składa się z trzech części: wprowadzenia, części głównej, którą tworzą artykuły wygłoszone na seminarium w Kamieniu Śląskim, oraz aneksu, zawierającego dwa teksty niewygaszone, ale wiążące się z podejmowaną na nim problematyką.

Tom otwiera wstęp Wojciecha Chlebdy, zatytułowany *W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu Słowian*. Autor tekstu przybliży czytelnikom założenia programu badawczego *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym*. Ponadto, przedstawia dzieje badań etnolingwistycznych w Polsce oraz omawia relację etnolingwistyki, która analizuje język w powiązaniach z kulturą i historią społeczności, z leksykografią.

Artykuł Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, zatytułowany *Dwa słowniki etnolingwistyczne – moskiewski i lubelski*, zawiera omówienie dwóch słowników: *Славянские древности* (1995, 1999, 2004, 2009) i *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (1996, 1999). Pierwszy z nich powstaje w moskiewskiej etnolingwistycznej szkole dialektologicznej Nikity i Swiełłany Tołstojów, drugi zaś – w lubelskiej, skupionej wokół Jerzego Bartmińskiego, która działa w nurcie etnolingwistyki antropologiczno-kognitywnej i jest zorientowana lingwistycznie. Autorka przedstawia założenia obydwu opracowań, wskazując podobieństwa i różnice. Ponadto, porównuje artykuły hasłowe pojęcia DESZCZ, pochodzące z obu słowników. W słowniku moskiewskim w artykule DESZCZ znajdują się: uogólniający

wstęp, bloki tematyczne (np. „władza nad deszczem”, „obrzędy wywoływania deszczu”), syntetyczne podsumowanie, bibliografia, natomiast w słowniku lubelskim artykuł składa się z następujących części: wstęp ogólnokulturowy, eksplikacja i dokumentacja, bibliografia. Analiza pozwala stwierdzić, że słownik lubelski „jest pomyślany jako rekonstrukcja obrazu świata utrwalonego w polszczyźnie i w polskiej kulturze ludowej” (s. 30), natomiast słownik moskiewski przedstawia sensy istotne kulturowo, inne zaś pomija. Omawiane praktyki leksykograficzne odzwierciedlają różne rozumienie etnolingwistyki.

Artykuł Piotra Żmigrodzkiego, zatytułowany „*Definicja leksykograficzna a opis języka*” – *ćwierć wieku później. Jeszcze o roli nativnego obrazu świata w definiowaniu*, odwołuje się do artykułu Jerzego Bartmińskiego, który został opublikowany w 1984 r. Bartmiński zwracał uwagę na fakt, że słowniki ogólne, zwłaszcza te pod redakcją Witolda Doroszewskiego i Mieczysława Szymczaka, zawierają definicje oparte na wiedzy encyklopedycznej, które są niewystarczające z punktu widzenia objaśniania znaczenia (s. 33). Autor stwierdza, że koncepcja Bartmińskiego miała niewielki wpływ na polską leksykografię po lat 90-tych i początku XXI wieku, przy czym podkreśla jej znaczenie i wskazuje korzyści z zastosowania proponowanych rozwiązań w praktyce.

Алексей Юдин jest autorem tekstu *К проблеме дефинирования в этнолингвистике*, poświęconego problemom, które powstają, gdy kognitywną definicję wykorzystuje się w analizie współczesnego dyskursu. Autor bada również inne zagadnienia metodologiczne, pojawiające się podczas przygotowywania kontrastywnego słownika aksjologicznego, a szczególną uwagę poświęca poziomom analizy materiału tekstowego.

Tadeusz Piotrowski w artykule *Słowniki w badaniach językowego obrazu świata* przedstawia uwagi na temat „metodologii badania językowego obrazu świata (JOS) ze szczególnym uwzględnieniem roli słowników” (s. 49). Autor omawia trzy źródła danych, wykorzystywanych w badaniach: tekst, ankietę i słownik, analizując szczegółowo ostatnie z nich. Zwraca również uwagę na problem reprezentatywności próby przy badaniach językowego obrazu świata i podkreśla, że obserwuje się tendencję do przeceniania opisów leksykograficznych.

Artykuł *Słowniki przedmiotowe jako źródło w badaniach porównawczych językowego obrazu świata* Zbigniewa Grenia przedstawia „wstępną ocenę przydatności słowników przedmiotowych (tematycznych) do badań porównawczych w zakresie JOS (w ramach Konwersatorium EURO-

JOS)" (s. 57). Autor stwierdza, że słowniki przedmiotowe mogą być przydatne przy porządkowaniu jednostek, które ma miejsce podczas porównywania językowych obrazów świata w różnych językach oraz przy konstruowaniu międzyjęzykowych definicji.

Mirosław Bańko w artykule *Jak opracować słownik afektonimów?* charakteryzuje afektonimy i analizuje materiał ankietowy, omawiając frekwencję afektonimów, ich rodzaje oraz relacji między afektonimami a płcią nadawcy i adresata, wiekiem nadawcy i adresata, jak również jego miejscem zamieszkania. Omówione są również inne źródła afektonimów, mianowicie opracowania leksykograficzne.

Problem przydatności definicji leksykograficznych do rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu wybranych pojęć omawia Iwona Bielińska-Gardziel w artykule zatytułowanym *Problem przystawalności definicji leksykograficznych do innych danych zawartych w słownikach (na przykładzie pojęć z pola RODZINY)*. Autorka przeprowadza szczegółową analizę leksykograficznych definicji leksemów *rodzina*, *dziecko* i *ojciec*. Badanie wykazało, że „brak ścisłej odpowiedniości między potocznym rozumieniem wybranych pojęć a znaczeniem utrwalonym w definicjach” (s. 91). Dane pochodzące ze słowników są przydatne do rekonstrukcji danych pojęć, jednak niewystarczające do ich odtworzenia.

Zuzanna Bułat Silva w artykule *Przydatność eksplikacji metajęzykowych w tworzeniu definicji leksykograficznych (na przykładzie definicji nazw uczuć w języku portugalskim)* pokazuje, że naturalny metajęzyk semantyczny Anny Wierzbickiej (NSM) może być przydatny do tworzenia definicji na potrzeby opracowań leksykograficznych. Autorka omawia słownikowe definicje *MIŁOŚCI* i *SMUTKU* i przedstawia ich definicje w NSM. Następnie proponuje własne definicje obu pojęć. Zwraca uwagę na wykorzystanie NSM jako pomocy w tłumaczeniu. Stwierdzając, że NSM „nie nadaje się do bezpośredniego zastosowania w słownikach z przyczyn czysto praktycznych” (s. 101), podkreśla jednak, że w pracy leksykograficznej naturalny metajęzyk semantyczny mógłby ułatwić pracę nad hasłami w obrębie danego pola semantycznego.

Artykuł Małgorzaty Brożyny zatytułowany *Językowy w tekście, tekstowy w języku* podejmuje problem relacji między językowym obrazem świata, rozumianym jako obraz świata zawarty w systemie języka, a obrazem tekstowym, czyli jego realizacją w tekście. Autorka omawia językowy obraz szczęścia w polskim i angielskim oraz jego tekstową realizację w prasie kobiecej. Podsumowując analizę, stwierdza, że postulat

odgraniczenia językowego obrazu świata od jego tekstowej realizacji ma charakter teoretyczny, ponieważ w praktyce „oba te aspekty występują w ścisłej relacji komplementarnej” (s. 111).

Karolina Kryspowicka i Mateusz Fabiszewski-Jaworski w artykule *Spontaniczne definiowanie pojęć przez rodzimych użytkowników języka polskiego* omawiają eksperyment, który miał na celu „zbadanie – stwierdzenie bądź też wykluczenie – istnienia w polskiej tradycji definiowania spontanicznego jakiegoś preferowanego stylu definiowania, który użytkownicy najchętniej wybierają, kiedy stają przed zadaniem nieformalnego zdefiniowania pojęcia” (s. 113). Autorzy porównują definiowanie spontaniczne z definicjami słownikowymi, omawiają typy definicji w jednojęzycznych słownikach pedagogicznych oraz typy definicji spontanicznych. Przedstawiają wyniki badań empirycznych, przeprowadzonych na próbie złożonej z 190 studentów w wieku 20–25 lat. W przebadanej grupie respondentów definicja klasyczna okazała się dominującym stylem definiowania, przy czym autorzy podkreślają, że wynik ten może być uwarunkowany tym, że respondenci są zaznajomieni z akademickimi tradycjami definiowania.

Hanna Popowska-Taborska w artykule *Zbiory zanikającego słownictwa jako potencjalne źródło informacji etnolingwistycznej* zwraca uwagę na „swoiste źródło pozyskiwania informacji etnolingwistycznych, jakim mogą się stać zbiory zanikającego słownictwa” (s. 121). Autorka omawia opracowania, w których zebrano leksykę, która wyszła lub wychodzi z użycia, podkreślając ich wartość dla badań etnolingwistycznych. Ponadto, wskazuje problemy badawcze, które warto się podjąć, na przykład: wychodzące z użycia formy powszechnych dawniej zdrobnień (*mateczka, mateńka, matusia*); zbadanie procesu zmiany znaczeń wyrazów uznawanych do niedawna za obraźliwe, które dziś są neutralne lub pozytywne; sprawdzenie, jak obecnie rozumiane są takie zwroty, jak na przykład *zachować godność*.

Autorka tekstu *Исторические словари как источник этнолингвистически релевантной информации*, Елена Руденко, przedstawia etnolingwistyczną analizę materiału pochodzącego ze słowników historycznych. Badanie objęło leksemy nazywające procesy poznawcze, zjawiska i cechy, które zostały wyekscerpowane z *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*. Analizie poddano motywację tych jednostek i porównano je z odpowiednikami, które funkcjonują we współczesnym języku białoruskim. Źródłami informacji etnolingwistycznych przez korelacje między rodzimą

leksyką a zapożyczeniami są: semantyka, pożyczki językowe, związki między pierwotną i wtórną desygnacją oraz pola konceptualne.

Koleiny artykuł, *Языковые этнические стереотипы и славянская лексикография XIX века*, którego autorką jest Ольга Потапова, traktuje o badaniach etnolingwistycznych stereotypów. Materiał badawczy pochodzi z opracowań leksykograficznych, ponieważ zdaniem badaczki słowniki, zawierające opis znaczenia i konotacji, są wiarygodniejszym źródłem niż teksty, bowiem w tekstach systemy stereotypów, należące do autora, dominują nad systemem stereotypów, który wykształcił się w danym etnikum.

Зинаида Петрова w artykule zatytułowanym *Толкование слова в региональном словаре* skupia się na definicjach wyrazów w słownikach języka regionalnego. Powinny one zawierać zarówno filologiczne, jak i etnograficzne informacje. Badaczka przedstawia analizę dwóch grup leksyki, jednostek nazywających jedzenie i ubranie, pochodzących z wybranego opracowania leksykograficznego.

Алла Кожина, Елена Кузнецова w artykule *О возможности изучения бинарной оппозиции "мужской – женский" по данным "Словаря русских народных говоров"* podjęły próbę pokazania potencjału badawczego danych pochodzących z opracowania leksykograficznego zatytułowanego *Словаря русских народных говоров*. Szczególną uwagę poświęcają autorki wykorzystaniu tego materiału do omówienia binarnej opozycji „żeński – męski” w świadomości użytkowników dialektów rosyjskich w XIX i XX w.

Tekst *Etnolinwistyczna informacja o kwiatach w słownikach języka polskiego* napisany przez Lidię Nepop-Ajdaczyć zawiera analizę wystąpień leksemu *kwiat* w wersji elektronicznej *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza. W opracowaniu tym badany wyraz wystąpił w 1093 hasłach, pojawiając się w: tytułach haseł, definicjach i/albo przykładach, innych częściach haseł, połączeniach terminologicznych, związkach frazeologicznych. Autorka omawia również sieć powiązań, ujawniającą relacje omawianego leksemu z jego hiponimami, hiperonimami, synonimami, antonimami, holonimami, która funkcjonuje w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego*, pokazując w jaki sposób została w niej odzwierciedlona językowa kategoryzacja kwiatów.

Тамара Милютинa w artykule *Материалы к словарю-справочнику языка писателя как этнолингвистически источник* zwraca uwagę na możliwość wykorzystania słownika idiolektu pisarza jako ważnego źródła in-

formacji etnolingwistycznych. Analiza tekstów w układzie paralelnym, oryginału i tłumaczenia, może wzbogacić znacznie wiedzę na temat leksykalno-semantycznych aspektów języków. Na podstawie dwóch dzieł Walentego Rasputina oraz ich przekładu na polski i czeski autorka przeprowadza analizę koncepcji struktury i pól semantyczno-asocjacyjnych, które są istotne dla znaczenia ideologicznego.

W tekście Radosława Marcinkiewicza zatytułowanym *Polska eponimia biblijna (Jeryho)*. Wartość konotacyjna nazwy własnej i jej odzwierciedlenie w słownikach i onomastykonach przedstawione jest zagadnienie wartości konotacyjnej nazw własnych oraz sposób jej traktowania w opracowaniach leksykograficznych. Autor omawia eponimy pochodzące od nazwy *Jeryho/Jericho* i ich opis w różnorodnych słownikach, zwracając uwagę na fakt, że w żaden z nich nie zawiera pełnego opisu bogatego potencjału omawianego toponimu. Badacz podkreśla konieczność stworzenia specjalnego słownika konotacji nazw własnych oraz „opracowania mechanizmu „akomodacji” czy też dostosowania szczegółowej informacji konotacyjnej do potrzeb i zadań słowników ogólnych” (s. 181).

Kolejny tekst jest również poświęcony konotacjom nazw własnych. Mariusz Rutkowski w artykule *Teoretyczno-metodologiczne tło „Słownika metafor i konotacji nazw własnych”* zwraca uwagę na potrzebę stworzenia słownika, w którym opisane byłyby metafory onimiczne i konotacje nazw własnych. Autor przedstawia problemy teoretyczne związane z leksykograficzną prezentacją materiału, bogato egzemplifikując omawiane zagadnienia.

Alicja Nagórko omawia kwestie związane z sekularyzacją języka, czyli przenoszeniem leksyki do domen świeckich. W artykule pod tytułem *Kultura i geografia a procesy sekularyzacyjne w języku (językach) – nowy projekt leksykograficzny* badaczka przybliżyła założenia nowego projektu, którego celem „ma być badanie obecności treści religijnej w językowym obrazie świata – takim, jaki jawi się w języku ogólnym, zwłaszcza w jego odmianie potocznej, a nie w dyskursach religijnych” (s. 193) oraz wskazanie, jakie procesy cywilizacyjne i obywatelskie wpłynęły i wpływają na rozumienie słownictwa religijnego.

Wojciech Chlebda w artykule zatytułowanym *W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej?* stawia następujące tezy: słownik jest tekstem i swego rodzaju narracją, która ma charakter podmiotowy i „z określonego – podmiotowego – punktu widzenia strukturyzuje, kategoryzuje, interpretuje, interpretuje rzeczywi-

stość, o której opowiada (...), słownik – również dwujęzyczny – jest narracją podmiotową interpretującą rzeczywistość (także rzeczywistość językową)” (s. 202). Podmiot wypowiadający się poprzez słownik ma charakter zbiorowy, w przypadku słowników dwujęzycznych będą to dwie wspólnoty zbiorowe o dwóch z reguły asymetrycznych podmiotowych wizjach świata. Autor zwraca uwagę na fakt, że „w słowniku spotykają się oto podmiot zbiorowy i podmiot indywidualny: leksykograf, autor narracji leksykograficznej, nadawca tej wypowiedzi, którą uznaliśmy za słownik” (s. 203).

Дејан Ајдачић, autor tekstu *Семантички и етнолингвистически подаци у речницима у значењу 'издајник' (на грађи словенских језика)*, analizuje artykuły hasłowe wyrazu zdrajca w językach słowiańskich. Przeprowadza podział wyekscerpowanych jednostek na następujące grupy, wydzielone na podstawie znaczenia i pochodzenia: antroponimy biblijne, wyrazy o pochodzeniu łacińskim, wyrazy złożone o podstawie *vjera*, wyrazy złożone o podstawie czasownikowej, słowa, które eksponują komponent sprzedania się w imię zdrady, konstrukcje metaforyczne i frazeologiczne. Badacz omawia relację synonimii na bogatym materiale przykładowym.

Książkę zamyka *Aneks*, w którym znajdują się dwa teksty. Pierwszy z nich, którego autorem jest Wojciech Chlebda, nosi tytuł *Wstępne założenia analizy słownikowej w projekcie badawczym EUROJOS*. Opisane są w nim ogólne i szczegółowe założenia omawianego przedsięwzięcia. Jak pisze badacz, „celem nadrzędnym projektu jest odtworzenie i opis fragmentu językowego obrazu świata Słowian z zakładaną konfrontacją z analogicznym fragmentem językowego obrazu świata nie-Słowian” (s. 219). Koncepty, które włączono do badań, to pojęcia w polszczyźnie wyrażane słowami DOM, WOLNOŚĆ, EUROPA, PRACA, HONOR. Analizy, bazujące na słownikach, ankietach i innych źródłach wywołanych oraz na tekstach i zrównoważonych korpusach tekstowych, przebiegają w dwóch kierunkach: jednojęzycznym i międzyjęzycznym. Konieczne jest ustalenie odpowiedników badanych pojęć, funkcjonujących w poszczególnych językach. Następnym etapem jest przygotowanie kanonu leksykograficznego, który stanowi podstawę empiryczną badania. W założeniu ma on posłużyć do opracowania pięciu słowników ogólnych dla każdego języka. Po przeprowadzeniu analizy zawartości słowników ogólnych i sporządzeniu metryk słownikowych dla każdego z wyrazów werbalizujących dane pojęcia należy przystąpić do badania słowników specjalnych.

Jerzy Bartmiński i Monika Grzeszczak w artykule zatytułowanym *ODPOWIEDZIALNOŚĆ w sieci semantycznej języka polskiego (między obiektywizmem relacji prawnych a subiektywnym poczuciem obowiązku)* analizują „jedno z kluczowych pojęć polskiego dyskursu publicznego” (s. 227), czyli ODPOWIEDZIALNOŚĆ. Przedstawione w tekście badanie obejmuje: wyprowadzenie znaczenia *nominum abstractum* ze znaczenia motywujących go jednostek, tj. przymiotnika i czasownika, prześledzeniu relacji semantyczno-składniowych tego wyrazu, włączenie do analizy kontekstu kulturowego i społecznego, wykorzystanie danych systemowych, tekstowych i ankietowych, respektowanie założeń definicji kognitywnej, skupienie się na wariacie standardowym języka naturalnego. Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że ODPOWIEDZIALNOŚĆ sytuuje się w kręgu innych wartości, w znaczenie tego wyrazu „wpisane jest znaczenie powinności (obowiązku), wiedzy i wolności” (s. 246). Norma społeczna łączy ODPOWIEDZIALNOŚĆ z szeregiem wartości psychospołecznych, mianowicie z przezornością, rzetelnością, poczuciem obowiązku, dotrzymywaniem danego słowa, uczciwością, troską o innych, postępowaniem w zgodzie z własnym sumieniem, emocjonalną dojrzałością.

Podsumowując, należy podkreślić, że recenzowany tom stanowi cenny wkład w rozwój etnolingwistyki sławistycznej: zebrane w nim artykuły pokazują, jak wielki jest potencjał badawczy tej dziedziny, poszerzają wiedzę z omawianego zakresu, skłaniają do refleksji nad podjętymi zagadnieniami i stanowią inspirację do dalszych studiów. Książka *Etnolingwistyka a leksykografia* zawiera liczne wskazania metodologiczne, które umożliwiają udoskonalenie czytelnikowi udoskonalenie własnego warsztatu badawczego. Pozycja ta z pewnością zainteresuje nie tylko etnolingwistów i leksykografów, ale i specjalistów innych dziedzin, którym bliska jest problematyka językowo-kulturowa.

Joanna Szerszunowicz
Uniwersytet w Białymstoku